

Enes el-Allânî, Tunus el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li'ş-Şerîa ve usûli'd-dîn'de *el-Ahkâmü'l-kübrâ'yı* doktora tezi olarak neşre hazırlamış (1982), ayrıca Reşid en-Nuaymî, Saint Andrews Üniversitesi'nde yine doktora tezi olarak eseri yayıma hazırlayıp *Divânü'l-ahkâmi'l-kübrâ: en-Nevâzil ve'l-â'lâm* adıyla neşretmiştir (Riyad 1417/1997). R. Daga Portillo da eser üzerine bir çalışma yapmıştır ("Aproximación a la obra Al-Ahkâm al-kubrâ del Cadi Isâ Ibn Sahl", *Miscelânea de Estudos Arabes y Hebraicos*, XXXVI/1 [Granada 1987], s. 237-249). Zirikî, *el-Ahkâmü'l-kübrâ'nın* Nasûh en-Neccâr tarafından edisyon kritiği yapılarak yayıma hazırlanmış olduğunu belirtmekle birlikte (*el-A'lâm*, V, 103) neşrin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda bilgi edinilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsâ b. Sehl, *Veşâ'ik fi ahkâmi'l-kazâ'i'l-cinâ'i fi'l-Endelüs* (nşr. Muhammed Abdülvehhâb Hallâf), Kahire 1980, neşreden giriş, s. 6-12; a.m.f., *Veşâ'ik fi şü'ûni'l-hisbe fi'l-Endelüs* (nşr. Muhammed Abdülvehhâb Hallâf), Kahire 1985, neşreden giriş, s. 9-16; İbn Sahnûn, *Âdâbü'l-mu'allimîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî), Tunus 1392/1972, neşreden ekleri, s. 141; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik* (nşr. Saîd Ahmed A'râb), Rabat 1403/1982, VIII, 182-183, 199; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, II, 438; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 403; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 25-26; Nübâhî, *Târîhu kuğâti'l-Endelüs*, Beyrut 1403/1983, s. 96-97; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhebe*, II, 70-72; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib*, Beyrut 1403/1983, XIII, 345, 362, 451, 471; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 122; Brockelmann, *GAL*, I, 479; *Suppl.*, I, 661; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris 1967, III, 116, 126, 128, 144-145, 210, 220, 230, 242, 259; ayrıca bk. İndeks; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 103; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, "Mahtûtu'l-Ahkâmi'l-kübrâ", *el-Mecelletü'l-Arabîyye li'l-ülûmi'l-insâniyye*, II/1, Küveyt 1981, s. 231-235; Muhammed Abdülvehhâb Hallâf, "Terâcim fi tesmiyeti fuĥâhâ'i'l-Endelüs ve târihu vefâtihim müstahraceten min mahtûti'l-Ahkâmi'l-kübrâ", *el-Menâhil*, XXI, Rabat 1981, s. 296-312; XXIII (1982), s. 263-268; a.m.f., "Mahtûtu Nevâzili İbn Sehl el-Esedî el-Endelüsî", *MMMA* (Küveyt) XXVI/2 (1982), s. 735-744.

AHMET ÖZEL

İSÂ b. ŞEYH

(عيسى بن الشيخ)

Ebû Mûsâ İsâ b. eş-Şeyh b. es-Selil ez-Zühli eş-Şeybânî (ö. 269/882-83)

Abbâsî valilerinden.

Şeybânîler'in Azerbaycan'da yerleşmiş olan Rebîa koluna mensuptur. Şeyh diye meşhur olan babasının adı Abdürrezzâk (Mes'ûdî, IV, 221) veya Ahmed (İbn Tağrî-

berdî, III, 46) olarak kaydedilmektedir. İsâ'yı tarih sahnesine çıkaran olay Halife Mütevekkil-Alellah döneminde (847-861) meydana geldi. Bâbek'le iş birliği yaptığı için Sâmerâ'da hapsedilen Rebîa kabilesine mensup Muhammed b. Baîs (Buays) hapisten kaçıp Merend Kalesi'ne sığınınca Mütevekkil-Alellah onu yakalamak üzere Boğa eş-Şerâbî kumandasında bir orduyu Merend'e gönderdi. İsâ b. Şeyh de bu orduda bulunuyordu. Boğa eş-Şerâbî, İbnü'l-Baîs ile aynı kabileye mensup İsâ'yı ona elçi olarak gönderdi. İsâ, İbnü'l-Baîs'in adamlarının pek çoğunun kendilerine eman verilmesi karşısında teslim olmasını sağladı. Teslim olmayıp kaçan İbnü'l-Baîs yakalanarak Sâmerâ'ya götürüldü.

Taberî, İsâ b. Şeyh'in 251 (865) yılında Muvaffak adlı bir Hâricî ile savaşarak onu esir aldığını, daha sonra da Halife Müstaîn-Billâh'tan Bizanslılar'a karşı mücadele etmek üzere kendisine asker ve teçhizat gönderilmesini, ayrıca Sur şehri hâkiminin yardımcı olmasını istediğini, Müstaîn-Billâh'ın da bunu kabul ettiğini belirtir (*Târîh*, IX, 308). Bu bilgiden İsâ'nın Suriye'de sınır bölgelerinde görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Halife Mu'tez-Billâh tahta çıktığında (866) aralarında Filistin Valisi İsâ b. Şeyh'in de bulunduğu bir grup vali kendisine biat etmedi. Bunun üzerine halife, İsâ b. Şeyh üzerine Dimaşk Valisi Venşerî b. Tâcîk'in kumandasında bir kuvvet gönderdi. İki ordu Ürdün'de savaşa tutuştu. Çetin çarpışmalardan sonra mağlûp olan İsâ Filistin'e kaçtı, oradan da Mısır'a geçti. İsâ Mısır'a ulaştığı sırada Mu'tezz'in bir elçisi Mısır'a gelip Vali Yezîd b. Abdullah ve maiyetindekilerden Mu'tez için biat aldı. Biat edenler arasında İsâ b. Şeyh de bulunuyordu.

İsâ b. Şeyh bu olaydan sonra Mısır'dan ayrılarak Filistin'e gitti ve Remle ile Lüd arasında yaptırdığı sarayına yerleşti; ardından da Irak'a döndü. Kısa bir süre sonra Mu'tez tarafından Remle valiliğine tayin edildi (1 Zilhicce 252 / 13 Aralık 866). İsâ'nın bu tayin için nüfuzlu Türk Emîri Boğa eş-Şerâbî'ye 40.000 dinar ödediği veya ödemeyi taahhüt ettiği kaydedilir (Taberî, IX, 372). Bir rivâyete göre ise 253 (867) yılında Mısır'dan Sâmerâ'ya oldukça yüklü para ile gelmiş, Hicaz'daki karışıklıklardan dolayı Mısır'a yerleşen Hz. Ali evlâdından yetmiş kişilik bir grubu Sâmerâ'ya getirip Mu'tezz'e teslim etmiş,

bu hizmetine karşılık Filistin'e vali tayin edilmiştir (Mes'ûdî, IV, 164).

İsâ b. Şeyh vali olunca Filistin'in tamamı ile Dimaşk ve çevresinde hâkimiyet kurdu. Suriye'den halifeye götürülen mallara da el koydu. Mühtedî-Billâh halife olunca İsâ b. Şeyh'e, Mısır ve Suriye'den ele geçirdiği paraları kendisine gönderdiği takdirde affedileceğini bildirdi. İsâ halifenin isteğini reddederek zimmetine geçirmiş olduğu 750.000 dinarı göndermedi. Bunun üzerine Mühtedî-Billâh, Ahmed b. Tolun'u İsâ'nın üzerine gönderdi. Ancak bu sırada Mühtedî-Billâh tahttan indirildi ve Mu'temid-Alellah halife oldu. Mu'temid-Alellah da zimmetine geçirdiği parayı iade etmesi için İsâ'ya elçiler gönderdi. İsâ elçilere bu parayı ordusu için kullandığını söyledi. Halife, Ahmed b. Tolun'un Suriye'ye müdahalesine taraftar olmadığı için ona Mısır'a dönmesini bildiren bir mektup yazınca Ahmed b. Tolun Mısır'a döndü. İsâ'ya daha sonra Halife Mu'temid-Alellah'ı tanıması şartıyla İrmîniye valiliği önerildi. O da Suriye'nin yanı sıra aynı zamanda İrmîniye valisi olacağını düşünerek bu öneriyi kabul etti. Fakat Mu'temid-Alellah, Emâcûr et-Türki'yi Dimaşk'a vali tayin etti. Emâcûr Dimaşk'a yaklaştığında kendisine karşı gönderilen İsâ b. Şeyh'in oğlu Mansûr kumandasındaki 20.000 kişilik orduyu yendi ve Mansûr'u öldürdü. Bu olay üzerine Şam bölgesi hâkimiyetinden ümidi kesen İsâ tayin edildiği İrmîniye'ye hareket etti, Emâcûr da Dimaşk'a hâkim oldu (256/870). Ya'kûbî, İsâ'nın Cemâziyelâhir 257'de (Mayıs 871) yanındaki bütün malları Emâcûr'a teslim ettiğini belirtir (*Târîh*, II, 508).

İsâ b. Şeyh'in İrmîniye'de otoritesi gittikçe azaldı, hatta Azerbaycan'daki nâibi bile 265 (878-79) yılında onunla çatışmaya girdi. Ermeni tarihçilerinin bildirdiğine göre daha sonra Âmid'e gitti. Bu yıllarda el-Cezire ve bazı komşu bölgelere hâkimiyet iddiasında bulunan İshak b. Kündacık ile de aralarında çatışmalar oldu. İbn Kündacık, daha sonra İshak b. Eyyûb kumandasındaki güçlü bir Hâricî grubunu yenilgiye uğrattı (266/879-80). Bunun üzerine İshak b. Eyyûb, Âmid'de bulunan İsâ b. Şeyh ile Erzen'de bulunan kendi adamı Ebû'l-Mağrâ b. Mûsâ b. Zürrâre'den yardım istedi. Bu arada Halife Mu'temid-Alellah İbn Kündacık'ı Musul, Diyârrebîa ve İrmîniye'ye vali tayin etti. İsâ b. Şeyh ve diğerleri, İbn Kündacık'a kendilerini yerlerinde bırakması için

200.000 dinar gönderip barış teklifinde bulundular. İbn Kündacık önce bu teklifi reddetti. Ancak İsa, İshak ve Ebü'l-Mağrâ'nın kendisiyle savaşmak üzere toplandıkları haberini alınca kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra İbn Kündacık ile bu üçlü ittifakın kuvvetleri arasında Nusaybin'de yapılan savaşı İbn Kündacık kazandı. Âmid'e kadar onları takip etti ve mallarına el koydu (Ramazan 267 / Nisan 881). Taberî (*Tarih*, IX, 627) ve İbnü'l-Esir (*el-Kâmil*, VII, 397) İsa b. Şeyh'in ölüm tarihini 269 (882-83) olarak verirler. İbnü'l-Esir onu İrmîniye ve Diyarbekir valisi diye tanıtır (a.g.e., VII, 397). İsa'nın ölümü üzerine yerine oğlu Ahmed geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 43, 44, 45; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 500-501, 506, 507, 508; Taberî, *Tarih* (Ebü'l-Fazl), IX, 165, 308, 372, 474, 475, 553, 587, 627; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (nşr. Kâsım eş-Şemmâli ed-Rifâî), Beyrut 1408/1989, IV, 164, 211, 221; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 214-215, 241, 242; Belevî, *Siretü Ahmed b. Tolân* (nşr. M. Kürd Ali), Dimaşk 1358, s. 50; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 42, 43, 123, 176, 186, 238, 334, 362, 397; Saferî, *Ümerâ'ü Dimaşk fi'l-İslâm* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Dimaşk 1955, s. 61, 62; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 27, 47, 85; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1991, s. 256, 309; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 7, 46, 116; Zirikî, *el-A'âm* (Fethullah), V, 103; Ömer Abdüsselâm Tedmürî, "Üsretü İsa b. Şeyh fi Şayda ve Cenûbi Lübnân fi karneyn III-IV hicrî", *Mecelletü Tarihî'l-'Arab fi'l-'Âlem*, XXIII, Beyrut 1970, s. 23-30; "İsa", *İA*, V/2, s. 1066; M. Canard, "İsa b. al-Shaykh", *EP* (Ing.), IV, 88-91.

KASIM İLGÜN

İSÂ b. YÛNUS

(bk. SEBÎ, İsa b. Yûnus).

el-İSÂBE

(الإصابة)

İbn Hacer el-Askalânî'nin
(ö. 852/1449)
sahâbenin hayatına dair eseri.

Tam adı *el-İşâbe fî temyizi's-şahâbe* olup müellifin *Fethu'l-bârî*'den sonra en önemli eseri kabul edilmektedir. Aynı konuda daha önce kaleme alınan bazı kitaplarda sahâbî olmayanların sahâbî diye gösterildiğini ve bu eserlerin muhteva bakımından yetersiz kaldığını söyleyen İbn Hacer, *el-İşâbe*'yi 809'da (1406) yazmaya başlamış, üç defa müsvedde çalışması yaptığı ve kutubını kırk yılda tamamlayabildiğiştir. Eserin mukaddimesinde sahâbeye dair bilgiler verilerek kime sahâbî

deneceği konusu üzerinde durulmuş, sahâbenin güvenilir şahsiyetler olduğu konusundaki âyetler zikredilmiş, onları öven bazı hadisler nakledilmiştir.

Her biri kendi içinde alfabetik dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde rivayetleri sebebiyle sahâbî oldukları bilinenler, ikinci bölümde Hz. Peygamber zamanında doğup onu görmeye birlikte Resûlullah'ın vefatına kadar temyiz yaşına girmediği için ondan hadis rivayet edemeyen çocuk sahâbiler, üçüncü bölümde, hem Câhiliye hem İslâm devrine yetişmekle beraber Resûl-i Ekrem ile görüştiklerine dair bilgi bulunmadığı için sahâbî sayılmayanlar (muhadram) ele alınmıştır. Orjinal bir çalışma olan dördüncü bölümde ise tâbiinden olduğu halde bazı kaynaklarda yanlışlıkla sahâbî olarak gösterilenlere yer verilerek isimlerin yanlış okunması, bir hadisi mürsel olarak rivayet eden râvinin sahâbî zannedilmesi, birden fazla ismi, künyesi veya lakabı olan bir sahâbînin muhtelif şahsiyetlermiş gibi gösterilmesi ve uzun ömürlü bazı yalancıların sahâbî diye kaydedilmesi gibi sebeplerle meydana gelen hatalar üzerinde durulmuştur. Eserin son kısmında daha önce adıyla tanıtılmış da olsa künyesiyle şöhret bulanlarla hanım sahâbîlere yer verilmiş, sahâbî olduğu ileri sürülen bazı cinler de zikredilmiştir. Diğer taraftan bazı sahâbîlerin birden fazla isimle bilinmesi, bazılarının künyeleriyle tanınması, bir kısmının Hz. Peygamber'in farklı bir isimle anması, muhadram olan birinin Resûl-i Ekrem'i çocukken gördüğünün ileri sürülmesi gibi sebeplerle bazı şahıslar iki yerde alınmış, ancak birinden diğerine atıfta bulunulmuştur. Konusunda en geniş muhtevaya sahip olan eser, mükerrerleriyle birlikte 12.300 kadar biyografiyi ihtiva etmekteyse de müellifin esere devamlı olarak ilâvelerde bulunması, muhtelif vesilelerle bazı biyografilerin "mübhemât" bölümünde ele alınacağı belirtildiği halde kitabın hiçbir baskısında böyle bir bölümün bulunmaması *el-İşâbe*'nin tamamlanmadığı kanaatini uyandırmaktadır (Sehâvî, s. 176).

İbn Hacer, *el-İşâbe*'yi kaleme alırken altmıştan fazlası sahâbe hakkında olmak üzere çoğunun rivayet hakkını elde ettiği 940'ı aşkın eserden faydalanmış (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî*, II, 5), naklettiği görüşlerin kaynağını ve bu kaynaklardaki bazı hataları zikretmiş, sahâbî olduğu halde ilgili eserlerde zikredilmeyenlerle sahâbî zannedilenleri belirtmiş, buna rağmen 100.000'den

fazla olduğu kaydedilen sahâbenin ancak onda birinin tesbit edilebildiğini, İbn Abdülber en-Nemerî'nin de bütün sahâbeyi bir araya getirmek arzusuyla eserine *el-İsti'âb* adını verdiği halde bunu yapamadığını söylemiştir (*el-İşâbe*, I, 3-4). Kitapta sahâbîlere şöhretleri ölçüsünde yer verilerek genellikle bir zatın tam adı, soyu, kabilesi, aşireti, doğum ve ölüm tarihi belirtilmiş, sahâbî olduğunu gösteren özellikleri ve bazı menkıbeleriyle bulunduğu gazveler zikredilmiş, İslâm tarihinde ve hadis rivayetindeki yeri ele alınarak rivayet ettiği bazı hadislerle ve bunları nakleden kaynaklara işaret edilmiştir.

Sahâbe konusunda daha önce kaleme alınan eserler üzerinde ikmal çalışmaları yapıldığı halde *el-İşâbe*'ye bir zeyil yazılmaması eserin mükemmelliğini ortaya koymaktadır. Süyûtî, *el-İşâbe*'yi 'Aynü'l-İşâbe fî ma'rifeti's-şahâbe adıyla ihtisar etmiş (Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, s. 257-258), Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî ve dirâsetü muşannefâtihi ve menhecîhi ve mevâridihî fî kitâbihî'l-İşâbe* adlı doktora çalışmasında eserin metodunu, kaynaklarını ve önemini ortaya koymuştur (I-, Bağdat 1398/1978; I-II, Beyrut 1417/1997). *el-İşâbe*, Mevlevî Muhammed Vecîh, Abdülhak, Gulâm Kadîr ve Aloys Sprenger (I-IV, Kalküta 1270-1291/1853-1874), Hasan el-Feyyûmî İbrâhim (I-IV, Kahire 1328), Tâhâ Muhammed ez-Zeynî (I-IV, Kahire 1969) ve Ali Muhammed el-Bicâvî (I-VIII, Kahire 1390-1392/1970-1972, 1413/1992) tarafından yayımlanmış, ayrıca muhtelif neşirleri yapılmıştır (I-VIII, Kahire 1323, 1325; I-IV, Bağdat 1327/1909 [kenarında *el-İsti'âb*'la birlikte]; I-IV, Kahire 1328/1358).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 2-12; Sehâvî, *el-İlân bi't-teubih*, s. 176; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Meketebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabat 1397/1977, s. 257-258; Ma'a'l-Mektebe, s. 120-122; Muhyî Hilâl es-Serhân, *Fihristü ma'bu'âti vizâretü'l-eu-kâf*, Bağdat 1986, s. 183-189; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 142-143; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî ve dirâsetü muşannefâtihi ve menhecîhi ve mevâridihî fî kitâbihî'l-İşâbe*, Beyrut 1417/1997, I, 296-300, 403-471; II, 5-307; a.m.f., "Te'avvürü't-te'lif fî ma'rifeti's-şahâbe ve'l-muşannefâtü'llet berezet fih", *Mecelletü'l-bağşi'l-ilmî ve'l-türâsi'l-İslâmî*, IV, Mekke 1401/1981, s. 351-361; Raif Georges Khoury, "L'importance de l'İşâba d'İbn Hağar al-Asqalânî pour l'étude de la littérature arabe des premiers siècles islamiques, vue à travers l'exemple des œuvres de 'Abdallâh Ibn al-Mubârak", *St. I*, XLII (1976), s. 115-145; Ali Hüsnî el-Harputî, "el-İşâbe fî temyizi's-şahâbe li'bn Hacer el-Asqalânî", *Tî*, V, 573-593.

M. YAŞAR KANDEMİR